

Landgoederen

Een voorstel voor een operationeel classificatiesysteem

DRS. L.H. ALBERS – PROF. DRS. J.A. HARTOG

Het begrip landgoed

Wie zich met welk oogmerk dan ook bezighoudt met buitenplaatsen en landgoederen, en dat zijn er velen, komt onmiddellijk voor de vraag te staan wat dat dan wel zijn. Het gemakkelijkst is om eenvoudigweg zijn werk te doen, want zodra men zich bezighoudt met begripsomschrijvingen begeeft men zich in een moeras van spraakverwarring. De oorspronkelijke betekenis van „landgoed” duidt, volgens Van Dale's woordenboek op „een grote bezitting op het land, in 't bijz. als dienend tot buitenverblijf”; van oudsher dus een zeer ruim begrip. Er kon al dan niet een huis op staan; het geheel van huis en terreinen werd in de 17de en 18de eeuw ook vaak aangeduid als hofstede, niet te verwarren met de boerenhofstede. Het begrip buitenplaats is een term die pas werd gebruikt in de 18de eeuw, toen in feite al ettelijke landgoederen als buitenplaatsen waren gesticht door welgestelde stedelingen. Behalve voor de gronden bij de kastelen van de adel, de Groninger borgen, Friese stinzen, Overijsselse havezaten, Utrechtse ridderhofsteden, en meer dan vijftig oude Winterswijkse (heren)-boerderijen met bijbehorende bos- en landbouwgronden, wordt het woord landgoed ook gebruikt voor beheerseenheden die uit ontginningen zijn ontstaan (Twente en Noord-Brabant) of doordat een eigenaar gronden van diverse aard aankoopt en als totaliteit beheert.

Het gemakkelijkst is dus zich over begripsomschrijvingen niet druk te maken, ervan uitgaande dat iedereen wel weet wat buitenplaatsen en landgoederen zijn. Maar met zo'n globale benadering kan niet altijd worden volstaan. Wanneer b.v. in het kader van het natuur- en landschapsbeheer schaarse middelen over buitenplaatsen en landgoederen moeten worden verdeeld, zullen er criteria moeten zijn op grond waarvan de toewijzing kan plaatsvinden. Ook om andere redenen kan het noodzakelijk zijn buitengebieden naar bepaalde aspecten te classificeren of ze naar waarde en betekenis in te delen. Dan stuit men op het probleem dat er uiteenlopende definities de ronde doen, waarvan er in de praktijk geen blijkt te zijn die volledig aan de behoeften van alle belanghebbenden voldoet. Zo wordt in de Natuurschoonwet een andere definitie gehanteerd dan in het Structuurschema natuur- en landschapsbehoud (1981) en worden in de statuten van b.v. de Vereniging Nederlandse Landgoederen weer andere aspecten benadrukt.

In dit artikel wordt dan ook niet voorgesteld de zoveelste definitie aan het reeds bestaande arsenaal toe te voegen, maar wordt een flexibeler methode geïntroduceerd die het mogelijk maakt gebieden in een rangorde te plaatsen en daardoor te classificeren. Deze rangorde wordt, zoals zal blijken, in belangrijke mate bepaald door de prioriteiten die de „besluitvormer” aan de diverse criteria toekent. Per besluit en per besluitvormer zullen deze preferenties anders kunnen liggen, zodat ook de uitkomsten van de rangschikking zeer verschillend kunnen zijn.

De betekenis van landgoederen

Het belang van de landgoederen wordt algemeen erkend. Hun betekenis is van vielerlei aard: een landgoed kan natuurwaarden, landschappelijke en cultuurhistorische waarden hebben, van betekenis zijn voor de recreatie, en van economisch belang zijn. In 1983 is het verslag van een landelijke inventarisatie van landgoederen verschenen, een onderzoek dat werd verricht door de particuliere Vereniging Nederlandse Landgoederen (VNL) 1). Van de 1.451 buitengebieden die in eerste instantie in het onderzoek werden betrokken, werden er 1.093 een landgoed genoemd, waarvan 792 in bezit van particuliere eigenaren (particuliere stichtingen en familie b.v.'s daarbij inbegrepen). De andere zijn eigendom van de staat, provincies of gemeenten, de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, Provinciale Landschappen en andere instellingen. Deze 1.093 landgoederen werden in de volgende aan-

tallen per provincie aangetroffen: Groningen 7, Friesland 18, Drenthe 32, Overijssel 218, Gelderland 422, Utrecht 119, Noord-Holland 37, Zuid-Holland 15, Zeeland 19, Noord-Brabant 132, Limburg 74. Een oppervlakte tussen de 26 en 100 ha. komt het meeste voor, 40%. Het totale oppervlak van deze 1.093 landgoederen bedraagt 141.667 ha, de 792 particuliere beschikken over 82.985 ha, gemiddeld 105 ha. Ter illustratie van de betekenis van deze getallen vermeldt de VNL in haar verslag het totale areaal bos- en natuurterrein in Nederland van 450.000 ha, een getal ontleend aan de CBS-Bodemstatistiek. Hierbij dient te worden aangekend dat er ook agrarische gronden op landgoederen voorkomen.

Het grootste deel van de landgoederen is voor publiek opengesteld. Bezoekersaantallen per jaar zijn gebaseerd op schattingen: Amelisweerd en Rhijnauwen 800.000 – 1 miljoen 2), Leiduin en Woestduin te Bloemendaal 100.000 3), de Wiersse te Vorden of 't Warmelo bij Diepenheim 25.000 4). Een in 1974/1975 gehouden enquête onder 25 particuliere eigenaren van historische landgoederen geeft een gezamenlijk bezoekersaantal van 300.000 per jaar, gemiddeld 12.000 5).

Tot ongeveer 10 jaar geleden werden landgoederen hoofdzakelijk gewaardeerd om hun natuur- en recreatieve waarden. De architectuur van huis, tuin en park en de eenheid die zij vormen, zijn pas de laatste jaren herkend als belangrijke cultuurhistorische waarden, waarvan instandhouding is gewenst. In de Memorie van Toelichting op de begroting van het jaar 1983/1984 van het Ministerie van Landbouw en Visserij worden de landschappelijke waarden van de lanenstelsels benadrukt. De veelzijdigheid van het landgoed is door de Grontmij expliciet benaderd door middel van de driedeling: aspecten (management, planning, e.d.), elementen (gebouwen, tuin en park, bos, landbouwgrond enz.) en functies (zoals landbouw, recreatie, natuurbehoud, cultuurbehoud) 6).

Het classificeren van buitengebieden

Voor het afbakenen van de grenzen waarbinnen men een bepaald gebied een landgoed wil noemen, kan men beginnen met het opstellen van een lijst van criteria, die men gebruiken wil als basis van zijn overwegingen. Men kan hiertoe uitgaan van enkele brede categorieën. Gedacht wordt aan eigenschappen als de natuurwaarde, de landschappelijke en de cultuurhistorische waarde en misschien de betekenis voor de recreatie. Bepalend voor het landgoedkarakter zijn twee eigenschappen, waar men niet zo direct aan denkt. De Grontmij heeft deze in zijn rapport duidelijk verwoord. De mate waarin het beheer van het gebied is gecentraliseerd, is sterk bepalend voor de integratie van de vele functies die een landgoed bezit, terwijl deze integratie in de ogen van velen juist zo karakteristiek is voor het landgoed. Verder moet het gebied bestaan uit verscheidene elementen. Hiermee wordt bedoeld dat het niet alleen uit bos of uit landbouwgrond mag bestaan. Dit wordt onmiddellijk evident als men zich realiseert dat zonder de-

1) *Voorlopig verslag VNL - landgoederenonderzoek*, Vereniging Nederlandse Landgoederen, april 1983. Deze studie werd mogelijk gemaakt door een subsidie van het Prins Bernhard Fonds.

2) L. Albers en H. Pemmelaar, *Amelisweerd en Rhijnauwen. Geschiedenis en beheer van de landgoederen Oud- en Nieuwe Amelisweerd en Rhijnauwen*, Utrecht, 1983, blz. 56.

3) *Nota Provinciaal Beleid Landgoederen*, Noord-Holland, 1981, blz. 13.

4) C.L. van Groningen, Inleiding - Historische tuinen in Nederland en in België, *De Woonsteden door de eeuwen heen*, 59 (1983), blz. 6.

5) Nederlands Economisch Instituut, *Economische en financiële problematiek van particuliere natuurschoonwet-landgoederen*, Rotterdam, 1977.

6) Grontmij NV, *Hebben landgoederen nog een toekomst*, blz. 39.

ze eis een gebied als het Mastbos bij Breda hoge ogen gooit op formele gronden als landgoed geclassificeerd te worden, terwijl dit duidelijk onzin is.

Nadat de globale criteria gekozen zijn, kunnen als tweede stap sommige van deze categorieën weer worden onderverdeeld in criteria van lagere orde. Zo zou de cultuurhistorische betekenis onderverdeeld kunnen worden in: periode van tuinaanleg, stijlvoorbeeld van een bepaalde periode, zeldzaamheid, eenheid park en bebouwing, huidige functie park, huidige functie bebouwing vergeleken met de oorspronkelijke, de staat van onderhoud, historische documentatie 7).

Voor ieder van de hoofdcategorieën kan men de opgestelde lijst van subcriteria onderbrengen in een tabel met twee ingangen. De tabel voor de cultuurhistorische betekenis zou er als volgt uit kunnen zien:

	Ouderdom	Stijlvoorbeeld	Zeldzaamheid	Eenheid	Functie enz.
Gebied 1					
Gebied 2					
Gebied 3					
Gebied 4					
enz.					

Vervolgens komt aan de orde het bepalen van de scores van de gebieden voor de verschillende subcriteria, het meten.

Belangrijk is het meetniveau van de verschillende subcriteria, dat kan variëren van nominaal (d.w.z. getallen of andere symbolen worden slechts gebruikt om de groepen te identificeren waartoe de diverse objecten behoren), via ordinaal tot de hoogste vorm van meetbaarheid, de ratioschaal. Het is een wijd verbreid misverstand dat grootheden die een nominaal of ordinaal karakter hebben, niet voor exacte analyse in aanmerking zouden kunnen komen. Recent zijn juist verschillende statistische methoden ontwikkeld om dergelijke gegevens te verwerken.

Over de techniek van het vaststellen van de scores valt veel te schrijven. Het kan het resultaat zijn van een diepgaand geformaliseerd onderzoek. Maar ook kan de meting op minder formele wijze plaatsvinden en bestaan uit schattingen van experts op het gebied van de te meten variabelen, hoewel daarmee natuurlijk het subjectieve element in het vaststellen van de scores wordt versterkt.

Wanneer het meten is voltooid, heeft men in deze tabellen al een waardevol hulpmiddel voor het bepalen of men een gegeven gebied als een landgoed wil classificeren. Men kan dit vergelijken met het rapport van een leerling van een middelbare school, aan de hand waarvan men bepaalt of deze naar een hogere klas kan overgaan. Er wordt niet geprobeerd de cijfers tot een of ander gemiddelde te reduceren. Het rapport wordt in de lerarenvergadering in zijn geheel besproken en dient als basis voor het nemen van een besluit.

Vervolgens kan men proberen de veelheid van gegevens te aggregeren ten einde meer overzicht te verkrijgen. Hierbij moet men ieder subcriterium zien als een bijdrage tot b.v. de cultuurhistorische betekenis, zodat de cultuurhistorische betekenis per definitie niets anders is dan het op een of andere manier bepaalde totaal van deze bijdragen. Voor de aggregatie staat een veelheid van technieken ter beschikking variërend van de eenvoudige sommatie tot zeer geavanceerde technieken. De eenvoudigste en tegelijkertijd de meest doorzichtige techniek is de eenvoudige middeling, die kan worden uitgebreid door haar te combineren met gewichten die de belangrijkheid van de criteria representeren. Die methode wordt de *gewogen sommatie* genoemd. Wanneer de gegevens en de gewichten een kardinaal karakter hebben is alles ook *mathematisch in orde*. Voor zover dat echter niet het geval is – en in de praktijk van deze onderzoeken zal dit inderdaad meestal zo zijn – heeft men logische consistentie opgeofferd aan doorzichtigheid. Dit is een gevaarlijke handelwijze omdat consistentie juist een van de belangrijkste voordelen van een exacte benadering is. Wanneer de scores inderdaad zeer eenvoudig te interpreteren zijn en de gewichten de criteria simpel naar belangrijke rangschikken, staan nog vele technieken ter beschikking om te komen tot een rangschikking van de gebieden naar hun betekenis in het kader van het desbetreffende criterium. Een goede opsomming is te vinden in de dissertatie van H. Voogd 8).

Het resultaat van dit alles is dat men de gebieden nu gerangschikt heeft naar hun betekenis binnen de diverse categorieën; met andere woorden, men beschikt over een tabel met twee ingangen waarvan de kolommen de criteria voorstellen, de rijen de

gebieden en de cellen de rangnummers bevatten. Men kan nu het aggregatieproces nog verder voortzetten door de betekenis van de criteria in een rangorde te plaatsen, welke rangorde in de literatuur wel de *criteriumprioriteit* genoemd wordt. Dit maakt het weer mogelijk de tabel te condenseren tot één kolom waarvan de elementen de rangnummers van de verschillende gebieden zijn.

De waarde van deze rangschikking is evident omdat in deze de veelzijdigheid van het landgoed, als bepaald en gewaardeerd door experts, alsmede de waardeoordelen van de besluitvormer hun plaats hebben gevonden en expliciet tot uitdrukking zijn gebracht. Met „de besluitvormer” wordt niet noodzakelijk de overheid bedoeld. Het is een abstract begrip, waaronder een ieder valt die het systeem gebruikt voor zijn doeleinden. Als illustratie van de praktische betekenis zou men – wanneer men in de onmogelijkheid verkeert alle gebieden in een bepaalde streek als landgoed te erkennen – kunnen overwegen de plaats in de rangschikking een belangrijke rol in de onderhandelingen te laten spelen. In conflictsituaties wordt de belangenafweging uiteraard niet uit de emotionele sfeer gehaald, maar wel op een hoger plan gebracht.

Het is zeer essentieel dat wij ons voorstellen het systeem zo te organiseren dat de verschillende belanghebbenden in de gelegenheid worden gesteld ieder zijn eigen prioriteiten in te voeren. Dit maakt van deze methode een zeer flexibel instrument, met behulp waarvan *contrasterende belangen en inzichten een uitdrukking kunnen vinden*. Immers, al naar gelang de inzichten van diegenen die met het systeem werken anders zijn, kunnen de prioriteiten anders worden gekozen en kan daarmee de rangschikking van geval tot geval verschillen. Het bovenstaande is vooral relevant wanneer het belangrijk is de gebieden te splitsen in twee categorieën, waarvan men een als (erkend) landgoed wil beschouwen. Soms is dit niet het doel van de analyse. Soms moeten schaarse middelen worden gebruikt voor steun en bescherming van gebieden die niet alle voor hulp in aanmerking kunnen komen. Dan kan de analyse worden uitgebreid door ook de „bedreigingen” waaraan de gebieden blootstaan in het onderzoek te betrekken. Ook dit kan weer met dezelfde techniek plaatsvinden. De bereidingen worden nader onderverdeeld en de ernst van ieder van deze categorieën voor de verschillende landgoederen wordt door experts geëvalueerd.

Ook een dergelijke tabel kan weer op de reeds vermelde wijze worden gecondenseerd, zodat men nu de beschikking heeft voor ieder landgoed over een rangschikking naar betekenis en een naar bedreiging. Men kan dan de steun richten op die landgoederen die relatief van veel betekenis zijn en die ernstig worden bedreigd, zodat ook hier rangschikking een hulpmiddel kan zijn bij de besluitvorming. Met het woord „hulpmiddel” bedoelen wij uiteraard aan te geven dat technische instrumenten als het door ons voorgestelde systeem misschien een belangrijke rol in de discussie kunnen spelen, maar nooit zo gebruikt behoren te worden dat zij deze volledig overheersen.

Slot

Ter wille van een geïntegreerd landgoederenbeleid is een bruikbaar classificatiesysteem een gewenste zaak. Het zou dus alleszins de moeite waard kunnen zijn een proefopzet voor een classificatie te maken en daar de criteria en wensen in te betrekken die voor het uitvoeren van de diverse wetten en regelingen nodig zijn. De rol van de bestuurder die beslissingen moet nemen, wordt niet vervangen door een techniek, maar bij het overwegen van de vele aspecten die een beslissing kunnen beïnvloeden wordt de bestuurder geholpen door een systematische indeling van deze aspecten. Daarbij kan de bestuurder alsnog uiteenlopende gewichten aan deze aspecten verlenen en daarmee zijn prioriteiten stellen.

In onze ogen zouden alle belangstellenden toegang tot het systeem dienen te hebben. De ingevoerde gegevens moeten bekend zijn en de mogelijkheid zou aanwezig moeten zijn om te onderzoeken in welke mate de rangorde gevoelig is voor de geïntroduceerde preferenties.

L.H. Albers
J.A. Hartog

7) L.H. Albers, *Landgoederen van Zuid-Kennemerland, inventarisatie en beschrijving van cultuurhistorische aspecten van de tuinen, parken en bossen*, Stichting Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming, Amsterdam, 1984.

8) H. Voogd, *Multicriteria evaluation for urban and regional planning*, diss. TH Delft, 1982.